

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

ПРИВИД.

Оповіданє Болеслава Пруса.

I.

Зимовим вечером, коло девятої години, сидить доктор Черський схилений над столом у своїому кабінеті. Висока се кімната, з двома вікнами. Цілу долівку покриває грубий килим. Здовж одної стіни стоїть потрійна бібліотечна шафа, під другою — шафа з хірургічними інструментами. При одному вікні стоїть дубове бюрко, звернене лівою стороною до сьвітла, при другому шталюїти, а на них дорогоцінний анатомічний атлас. На середині кабінета, під завішеною дямпою, стоїть стіл, при якому працює доктор. Решта кімнати заложена тяжкими фотелями і кріслами, оббитими шкіркою.

Доктор — по фаху хірургі. Завтра має оперувати злобний нарїст на шиї, тому перерисовує сегодня для вправи з атласа ту небезпечну для лікарів і для хорих частину тіла, з її замотаною сіткою нервів і кровних судин.

Доктор — мужчина середнього росту і визначаєть ся холодною повагою. Знайомі говорять про нього, що має камінну фізіономію і сталевий погляд. Належить до найдібнїйших хірургів. Здаєть ся, що він бачить середину хорого тіла, а його скальпелі мають чутє. Завдяки тому не зробив він мабуть іще ніколи важнїйшої похибки при операції.

Головна признака його характеру — се незвичайна сила волї. Він був сином заможної колись родини, та коли

батько стратив майно і вмер, хлопець почав від пятої кляси працювати на хліб і утримував не лише себе, але й матір. При тяжких обставинах скінчив університет, був кілька літ за границею, а вернувши до краю, здобув швидко славу і практику та оженив ся з дівчиною, яку полюбив іще студентом і вже тоді постановив, що вона буде його жінкою.

Другою признакою знаменитого доктора був глибокий песимізм, якого жерела належало шукати ще в дитинячих літах. Нелюдський спільник видер його батькови майно, а самого загнав до гробу; коли-ж мати пішла до нелюда, аби виблагати хоч частину грошей на виховок сина, рабівник дав їй таку відповідь:

— Хто не має грошей на покінчене шкіль, най іде до ремесла... Суспільність не потребує претенсiональних недоуків, але добрих робітників.

По тій відправі звертала ся бідна мати з просьбою за підмогою то до своєї родини, то до давніших приятелів. Вони відповідали одначе всі одногласно, що Кароль не повинен думати про науку, але про поплатну працю.

Такі погляди найблизших осіб, колись прихильних родині, записали ся в душі лікаря кровавими слідами і відбили ся в дальшому житю. Неприхильні оповідали тихцем, що доктор Череський знаменитий лікар тому, що викреслив із свого словаря слово „співчуте“. Він стверджував сї слова до певного степеня, говорячи нераз:

— Коли-б я зворушував ся кожною слезою, яку бачу, не міг би я бути не тільки лікарем, але навіть милосерною сестрою...

При тім був він одначе чесним чоловіком і не лише лічив безплатно убогих, але його дім був огнищем, в якому находило поміч дуже багато одиниць, родин і інституцій. Мотором того всего була жінка.

Коли хто з близших знайомих запитував доктора, як можна погодити його велику жертволюбність із колючими афоризмами, відповідав:

— Філянтронія — се відділ моєї жінки. Най бавить ся невіста, коли се робить їй приемність!...

— Не очернюйте-ж, докторе, самого себе...

— Зовсім не очернюю. Я не відграю ніякої ролі в добродійних ділах моєї жінки. Тільки всего, що стараюся не робити зла: не краду, не вбиваю, не їзджу залізницями без білетів... Такі маю навички...

Доктор гармонізував із своїм кабінетом, що виглядав майже понуро, як коли-б кождий з лічених пацієнтів полишав тут частину суму і неспокою.

II.

В тій хвили скрипнули двері і по килимі просунувся шелест шовкової сукні.

— То ти, Зосю?... — спитав доктор, підіймаючи голову від свого рисунка.

— Їду вже до мами, — говорила жінка зниженим голосом, — а з нею поїдемо до Вікторів. Я перешкодила тобі?... Перепрашаю...

Обіймила його шию і засипала лице поцілуями. В ясній сукні виглядала при нім, як цвіт, що тупить ся до статуї. Була то жінка висока, огрядна, з грубими, але гарними рисами, які прикрашували вираз лагідности. Муж, якого боготворила, синок, за якого була готова кожної хвили віддати жите і нещаслива, видідичена голота — се було царство, де розвивала ся її діяльність.

— Коли приїдеш по мене?... — говорила. — А може не приїдеш зовсім, бо бачу, що ти дуже занятий... До Вікторів вибираєть ся сьогодні кілька осіб лише для того, аби пізнати тебе...

— Чи думають, що як з ними познайомлю ся, буду робити їм дешевше і ліпше операції?...

— Не говори так, Карольцю, бо то негарно!... А може хочеш, аби я лишила ся дома, доки ти не будеш вільний?...

— Їдь, моя дитино, і бав ся весело. Як не притрафить ся ніщо, приїду по тебе коло дванацятої.

— Добре. Тільки поцілуй Казя, бо він хоче сказати таткови добраніч.

— У тій порі хлопець не спить?... — здивував ся доктор. — Зараз піду до него.

Жінка знов поцілувала його, мовлячи:

— До скорого побачення... Поручаю вас Богови...

— І то не зла протекция... — муркнув доктор.

Жінка заслонила йому рукою уста.

— Коли хоч трохи любиш мене, ніколи не говори так, Карольці!... — кликнула стрівожена. — Ти відзиваєшся деколи так, як би сумнівався...

— А зовсім не трудно було би усунути всякі сумніви зі світа!... — усміхнувся доктор. — Один знак, один малий доказ істнованя... Щоби се шкодило Господу Богови?...

— О, не говори так!... — перервала знов жінка із збільшеною трівогою. — Божі знаки страшні, тому не треба їх викликати...

— Йди, моє серце! — перервав її доктор. — Йди і бався добре по нашій монашій нудоті...

Поцілував її, відвів до дверей, а потім вернув до свого стола. Схилив знов голову над рисунком, але небавом підніс її, пробуджений якимось шелестом.

То на дворі падав сухий сніг і бив об вікна. Деколи здавалося, що то гулящі діти сиплють пісок на шиби, то знов, що хтось стукає тихо до вікон, як би хотів викликати доктора, або повідомити, що прийде сам до нього...

Докторови здавалося, що поза шелестом снігу додачує дрібненькі рожеві пальчики, що бубнять у шиби. Згадав про сина, усміхнувся і вийшов із кабінета.

В великій кімнаті, при світлі блідо-синявої лампи, спав Казьо на біленькій постели, під опікою бони фреблівки.

— Казьо так чекав на татка, так чекав... не хотів навіть розбирати ся і ще наказував мені, аби я його збудила, як би заснув... — шепотіла бона з усмішкою. — Хотів таткови сказати добраніч і показати нового паяцка, що нині прислала йому бабця... І ще казав, що як татко схоче, то він подарує таткови паяцка, бо то найкрасша забавка, яку він дістав... У нього кожда нова забавка найкрасша!...

По тім справозданю бона вийшла, а доктор вдивлювався в сонного сина.

— Що дієть ся з тими дїтьми! — думав доктор. — Коли отсей хробачок прийшов на сьвіт, був цілком бридкий так, що я сумнівав ся, чи зможу коли полюбити його... Потім викраснів трошки і почав інтересувати мене, а нинї такий красний, як херувим, той мій скарб найдорожший... Не диво... має темні мамині очі і її усьміх...

Докторови прийшло на гадку, що та дитина, се одинока істота, яка любить його без тіни егоїзму. Як він прощаєть ся, коли батько виходить!... Як він каже висаджувати себе на вікно, аби швидше побачити татка, коли буде вертати!... Як він тужив страшно, коли татко мусїв виїхати раз на кілька день!...

— Я ніколи не думав, аби дитина могла дати стільки щастя... — шепнув глибоко зворушений доктор.

У тій хвили впав його погляд на образ, що висїв над Казевим ліжечком.

Був то подарунок бабки, чудова англійська гравюра, що представляла Христа. Спаситель сидїв на скалі, зарослій цвїтами; за ним тягнуло ся здалека пасмо гір і дорога, якої початок прислонював одяг Спасителя.

Лице Христа було незвичайно красне; мало на собі смутний і наказуючий вираз, що дивно добре гармонїзував із підписом, положеним на образі рукою бабки:

„Любіть своїх ворогів... Робіть добре тим, що ненавидять вас і переслідують...“

— Чудні слова!... — говорив до себе доктор. — Їх міг виповісти лише той мудрець, якого очі бачуть якийсь иньший, не наш сьвіт... Бо на сїм, нашім сьвіті, виглядав би гарно чоловік, про якого довідали би ся, що „любить ворогів...“ — роздумував далше доктор. — До завтра лишив би ся лише в одній сорочці, а за тиждень виточили би з нього всю кров...

— Ні, синку!... — шепнув, схилившись над ліжечко. — Не люби ворогів і не роби добре тим, що будуть ненавидіти тебе. Інакше не стане тобі сил і серця для тих, що люблять тебе... Не роби того синку, ні, ні!...

В тій хвили відізвав ся електричний дзвінок у передпокою так дивно, що здивований доктор вийшов із дитячої спальні і вернув до кабінета.

— Близько десята... Щож там стало ся комусь?... — сказав до себе.

III.

До кабінета увійшов старий чоловік із довгим волосем, із непорядно удержаною бородою. Мав на собі витерте пальто, посипане платочками снігу.

На його вид цофнув ся доктор і запитав тоном, у якому чути було і гнів і здивованє:

— Що привело до мене... вас... і ще в такій порі?...

— За́давка... — шепнув старець. — Мій внук має за́давку... душить ся!...

Доктор здвигнув раменами. Старець видячи те, заломив руки і став говорити храпливим голосом:

— Пане, майте милосерде!... Правда.. я обдер вас... Коли хочете, виявлю се перед судом... Але щож маю з того?... Нужду... Моя донька, вдова, утримуєть ся з шитя і в додатку не має ні здоровля, ні роботи... Я супроти вас злочинець, але... що винна дитина?... Має ледви шість літ, пане... І чи може так страшно терпіти за те, що дідо злочинець?... Вибийте мене... віддайте до вязниці, але змидуйте ся над невинними... Таж Христос на хресті простив навіть своїм катам...

— Послухайте мене, пане, — сказав доктор. — Як лікар не маю права нікому відмовляти помочи, але як чоловік...

Віддихнув і говорив дальше:

— Чи ви могли би в сій хвили засилити нитку в голку?...

— Видите, як дрожу... — шепнув старець, позираючи йому в очи з трівогою пса, якого мають оббити.

— Зрозумійте мене, — говорив доктор. — Кождїй иньшій дитині зробив би я операцію з виїмком — своєї власної і — вашої... При вашій дитині не був би я певний своєї руки, бо здаєть ся мені, що намість одної трумни, могого батька, стала би між мною і вами друга трумна, вашого внука... Чи ви розумієте се?...

— Розумію, що Бог прокляв мене!...

— Шукайте отже иньшого доктора... Гонорар я... можу заплатити...

— Нема часу! — мовив старець складаючи руки. — Живемо тут, у другім домі... Я вже не маю сили йти дальше... у тількох був я дармо...

— Йдіть іще до одного, — відповів холодно доктор.

Старець почав трясти руками в повітря і бити себе в голову, мов божевільний.

— Піду, — сказав, — піду до мого вмираючого внука і буду молити ся, аби за гріхи старців не карано дітей... Боже, змилосоуди ся... Боже... Боже, змилосоуди ся!... — крикнув.

Заточуючись вийшов із кімнати, а по хвили біг тяжким кроком по сходах.

— Добрий собі! — сказав лікар. — Перед літами обрабував нас і вбив мені батька, а нині хоче вбити мені славу... Сього пацієнта не діткнув би я за ніякі скарби... Він приніс би мені нещастє, як його чесний дідусь... Годі!... Годі вже!...

Знаменитий хірург був так розгніваний, що дрожав.

IV.

Доктор став ходити по кабінеті і шептати: — З'а-давка!... Неприємна історія... І чого той старий прийшов сюди?... Я певний, що ціла його брудна одіж перейшла заразою... Такий то лад на світі!... Злочинець, коли мав силу, видер мені батька і майно, а нині, коли постарів ся, заражуєть ся і нападає мій дім...

Доктор підійшов до умивальниці і вмив руки у слабім розтворі сублімату. Потім узяв прискальце, наляв у нього сильно запашного плинну, прикликав льокая і казав скропити себе від стіп до голови.

Слово „з'адавка“ так сильно занепокоїло його, що хотів конечно поглянути на Казя, бояв ся одначе рівночасно, аби зараза не перейшла на його сина...

Іще раз умив руки, перебрав ся в иньший сурдут і прошептавши „дурниця“, пішов до дитячої спальні. Дивував ся, що хоч давнйше сотки разів стикав ся безпосередно з хорими на заразливій слабости, тільки нині найшов на нього страх, що його син може заразити ся!

Дитина спала спокійно, але в роздразненій уяві доктора почали розбуджувати ся неясні підозріння. Чи не віддихає Казьо за скоро?... Не дуже, але всеж скоро... Чи не занадто почервоніли його уста?... Чи нема в фізіономії дитини того прикрого виразу, що заповідає хворобу?...

Ні. Дитина спить тихо і здаєть ся, навіть усміхаєть ся...

Якось нехотячи підніс доктор голову і глянув на гравюру, що представляла Христа... Нараз задрожав... Протер очі і прочитав напис:

„Любіть своїх ворогів... Робіть добре тим, що ненавидять вас і переслідують...“

Видно скалу зарослу цвѣтами.. У глибині пасмо гір... І видно дорогу; цілу дорогу... Навіть ту її частину, яку прислонювала одіж Христова... Навіть видно той корч на скалі, якого доси ніхто, ніхто з людей не бачив і не міг бачити, бо корч на гравюрі був теж заслонений рукавом Спасителя...

Але тепер видно і цілу дорогу і той корч, бо їх не заслонює вже ніщо, бо Христос... зник!...

У першій хвили доктор навіть не здивувався. Йому здавало ся, що так власне повинно бути, що Христос тут непотрібний. Але знов прочитав підпис: „Любіть своїх ворогів...“ — що прецінь не міг відносити ся до самого краєвиду. А вкінці і той краєвид без чоловіка, краєвид, який доктор бачив що дня цілих шість літ і на яким був завжди Христос із приказуючою і сумною фізіономією, із очима задивленими в инші сьвіти...

Тепер попав доктор у такий настрій, який доси не приходив йому навіть на думку. Родило ся в ньому нове, не лише незнане, але навіть непрочуване почуте. Здоймив гравюру із стіни, дотикав її рам, скла... Переніс її до кабінета і там вдивлювався в неї при сильному сьвітлі лампи...

Але все надармо: Христа не було!

Нараз заблиснула йому страшлива гадка, що він збожеволів... хотів кинути образ на землю, покликати слуг, посилати по докторів, а навіть вибігти на вулицю і кричати:

— Дивіть ся, що стало ся зі мною! Адже я трачу розум!...

Але пригадав собі жінку і се привело його до при-
томности. Відзискав хоч у часті пановане над собою
і порішив здержувати себе в божевільстві, аби жінка не до-
бачила його відразу і приготувала ся поводити до нещастя.

Жінка!... Чи ж не жінка сварила на него перед пів годи-
ною за недовірство, а як він згадав про потребу якогось
знаку зі сторони Бога, чи ж не вона сказала, що божі знаки
страшні і — не треба їх викликувати?..

— Знаки? Отже се може бути знаком? — повторив.

Його переляк побільшив ся, хоч уже не мав тої низької
ціхи, якою визначають ся боязнь можливого божевільства.

— Божий знак?... Божий знак?... — шепотів побі-
лїлими устами. — Чого знак?... Що треба любити воро-
гів?... Що треба добре робити тим, які покривдили нас?...
Що... треба йти навіть до того старця і ратувати його
внука?...

Поставив гравюру на столі, накрив паперами і під-
бігши до шафи, став скоро добувати інструменти та пере-
вязки, повторюючи машинально: „Сублімат... вата... голки...
рурка... тасьма... так, тасьма...“

— Мушу ратувати ту нещасливу дитину, а може ра-
зом з нею виратую також власний розум!...

Було ледви чверть по десятій, коли доктор задзвонив
до найблизшого знайомого фельчера.

— Чи можете асистувати мені при трахеотомії?... —
спитав фельчера.

— Хоч би ви, пане доктор, хотіли кому голову від-
тяти, а потім пришити, то і тоді я буду асистувати вам! —
сказав фельчер, ошоломлений ролею, до якої покликував його
знаменитий хірургі.

V.

Доктор і фельчер віднайшли легко помешканє старця
і його доньки та довідали ся рівночасно, що глядані ними
дьякатори незвичайно убогі. Сторож дому, діставши від
доктора кілька золотих, попустив вудила своїй вимові і по-
яснив, що те паньство задовжило ся за вугля, за муку,
за хліб... А що в додатку не платять навіть за помешканє,
то господар викине їх від найблизшого осьмого з хати.

— Скажи господареві і склепикареві, що те панство заплатить усе, — відповів доктор.

— А знаєш, хто то ручить? — спитав сторожа фельчер. — Найбільший доктор у Варшаві, якому такі, як твій господар, не варті чобіт чистити!...

— Не будьте-но, товаришу, такі скорі... — сказав терпким тоном лікар. — Завтра — звернув ся до сторожа — будуть рахунки того панства полагоджені, а тимчасом послугуйте і ви їм, за те будете винагороджені...

Говорячи так, доктор прислухував ся власним словам, аби справдити, на скільки вони льоґічні?... Мусів признати, що хоч зміст їх новий, то все таки нема в них ні сліду божевільства.

Старець і його донька занимали одну невеличку кімнатку на третім поверсі. Увійшовши туди доктор зауважав, що в помешканю зимно та що ані на кухонці, ані на столі не було видно навіть останків якої будь поживи.

На одному ліжку лежав старий, заслонивши руками голову; на другому сиділа колись елеґантна, нині збіджена жінчина із шестилітнім хлопчиком на руках. Лице дитини було сильно почервоніле, шия напухла, віддих тяжкий, а кашель нагадував гавкіт собаки. Деколи уставав віддих цілковито і тоді простягала дитина руки до нещасливої матери серед нервових рухів або шарпала на собі стареньку одіжчину. Можна було думати, що вона конає.

Коли доктор, а за ним фельчер, появили ся в кімнаті, жінчина крикнула з радості, а старий зірвав ся, сів на ліжку і остовпілим зором глядів на прихожих.

— Отче... Боже милостивий... Ясьо буде виратуваний!... — говорила жінчина.

Але по хвили огорнула її нова тривога:

— Прошу вас, пане доктор, чи операція конечно потрібна?... Бо...

— Леґою, — відізвав ся старий, — адже знаєш сама... сама бажала ти операції... Видиш, що з ним дієть ся...

— В таким разі я буду при тім... Я мушу при тім бути... Я буду тримати його!... — сказала рішучо.

— Позвольте! — перервав доктор, відзискавши властивий спокій, що з такою непоборимою силою уділював ся

хорим і їх оточенню. — Чи потрібна буде операція і яка, про те довідаємося доперва. Тимчасом будьте ласкаві дати нам... горячого румянку...

— Не маю горячої води ані румянку... — шепнула жінка.

— В такім разі потрудіть ся, пані, до сторожа, він улекшить нам сю справу, а я тимчасом оглянудитину.

— Страшний стан!... Правда, пане?...

— Для матери — так, для лікаря — ні. Пригадую горячий румянок.

Жінка вибігла з кімнати, а фельчер отворив у тій хвили невеличку скриньку, що приніс із собою і почав виймати з нього інструменти, перев'язки, а врешті бутлю води.

— Пане, — сказав доктор до старця. — Операція конечно і зараз зробимо її...

— Не зачекаєте на доньку?...

— Не думаю, аби її присутність помогла нам.

Фельчер запалив лямпочку з рефлексором і рефракто-
тором, кинув на столик колдру, зложену в кількоро, на неї подушку, а на подушку положив обережно ледви живу дитину. Бачучи те, старий упав на свою нужденну постіль і плачучи, завинув голову пальтом. Тимчасом його донька збігла на долину до сторожа, просячи несьміло, чи не міг би позичити горячого румянку — заручуючи словом, що скоро синок виздоровіє, вона зараз візьметь ся до роботи і сплатить усі довги, а найперше те, що йому винна, сторожеви. Яке одначе було її здивоване, коли сторож здіймив перед нею шапку, попросив, аби з ласки своєї сіла і заявив, що зробить усе безінтересовно для неї, бо пан доктор сказав, що їх довги в склепику і чини за мешкане будуть уже завтра заплачені. Оповідаючи те, сторож роздув у англійській кухонці огонь і заварив воду швидше, ніж його жінка принесла з аптеки румянку. Діставши горячий румянок, понесла його бідна мати на гору. Але серце деревіло їй на гадку, що тепер власне чекає на неї найтяжша проба. Була вже буцім здецидована на операцію, але в рішучій хвили почувала, що опускає її відвага... Що зробить, коли доктор скаже, що операція конечно?... Будуть різати дитину в її очах... Боже милостивий!...

Станула на порозі і переляканим зором оббігла кімнату. Фельчер мив при кухонці руки, доктор оглядав щось при дуже ясній лампі, її батько сидів на ліжку і усміхався бездумно... А на другім ліжку лежав Ясьо. Намість червоного мав бліденьке лице і обандажовану шию, але не кидав ся, виглядав спокійнійше, а поперед усього — не віддихав так страшно, як перед її виходом.

— Уже не буде треба ніякої операції, — відозвав ся доктор. — Невеликий розріз зроблений і маю надію, що дитина буде здорова.

Женщина слухала ошоломлена, не довірюючи власним ухам.

— Мій помічник — говорив дальше доктор — лишить ся тут через ніч і він буде робити перевязки, а не ви, пані. Коли-б трафило ся щось важне, про що сумніваю ся, то він повідомить мене. А завтра, пані, перенесете ся з батьком і дитиною до лічниці. Всі потребуєте вигоди і відпочинку, яких у тім помешканю не можна мати.

— Ми не маємо на лічницю!... — шепнула женщина трівожно, наближаючи ся на пальцях до дитини.

— Будете паньство мати і — все заплатите самі з власних зарібків, як ви, пані, так і ваш батько.

Сказавши те, доктор вдяг пальто, засунув шапку на голову і вийшов швидко з покою. Але на сходах задержав його хтось. То був старий. Укляк перед лікарем і з плачем поцілував його руку.

VI.

Черський вертав майже весело до дому. Протягом години трафило ся йому кілька незвичайних випадків, із яких, на скільки міг осудити, вийшов коли не побідносно, то що найменше бездоганно.

Коли дивний випадок із гравюрою був галюцинацією, то докторови однаково не грозило в ніякому разі божевільство. Бо скоро ані на хвилю не стратив свідомости та притомности, але підніс ся ще на висший щабель морального розвою — то се не може бути признаком божевільства. А коли щезнене постати Христа було „знаком“, то і в такому разі не повинно би вже йому грозити ніщо.

Адже виповнив приказ, роблячи добре тим, що його покривдили...

Поминувши одначе так оправдане філософіванє, доктор дізнавав щораз більшого неспокою в міру того, як наближав ся до свого помешканя. А коли постать Христа зникла з ґравюри, зникла на правду, зникла невідклично, то... що тоді?... Ту страшну ґравюру треба буде сховати перед жінкою, що вважала її одною з найдорожших реліквій, треба буде сховати перед Казьом, що кожного дня, рано і в вечір, відмовляв перед нею свої короткі молитви... А в такім разі Христос зник би не лише для нього, але і для тих, котрих найбільше любить!...

Доктор отворив двері свого передпокою, віддав пальто і шапку слугі і зібравши цілу відвагу, рішучим кроком увійшов до кабінета. В тій хвили здавало ся йому, що йде напроти чогось страшнішого від самої смерти, що грає буцім у цїт і лишку, о спасенє і прокляте. Бо поминувши всякі теорії і філософічні системи, чи не заслугував би на назву проклятого той чоловік, із якого дому усунув ся так нечуваним способом Христос?

Доктор підійшов до стола, відкинув горячковим рухом папери, що лежали на ґравюрі і глянув...

На скалі покритій цвїтами сидїв Христос і глядїв на чесного недовірка мудрими і сумними очима, в яких жаріли тайни безконечности.

Отже Він знов тут, знов дивить ся, отже не вирікаєть ся його дому і не перестанє зливати щедрого благословенства на його працю, на його добру жінку і на невинну голову дитини...

З польського переклав

Владимир Гнатюк.

